

4.

OBILJEŽAVANJE MJESTA ODMARANJA S POKOJNIKOM – *MIRILA* DALMATINSKOG ZAOTALJA

Mario Katić

UDK: 393.9(497.5 Ravni kotari)

Sažetak: Na području Bukovice i Ravnih kotara od 2011. provode se sustavna terenska istraživanja lokaliteta na kojima su se *gradile* ili se još uvijek *grade počivaljke/mjerila*. No, uz to što se razlikuju po nazivima, razlikuju se i po samoj praksi obilježavanja. Naime, na području Ravnih kotara najčešće postoji jedno zajedničko *počivalo/mirilo* za cijelo selo: svaki pokojnik se spušta na istu suhozidnu gradnju pri čemu se kamenje, od kojih je sastavljeno *mirilo*, prevrne tako da dio koji je bio okrenut prema zemlji bude okrenut prema nebu, što se ponavlja za svakog idućeg pokojnika. S druge strane, na području Bukovice gotovo svaki pokojnik ima svoje *počivalo/mirilo*. Stanovništvo ovoga područja je etnokonfesionalna mješavina katolika (Hrvata) i pravoslavaca (Srba), no bez obzira na tu podjelu običaj je karakterističan za obje etnokonfesionalne zajednice. U radu će se problematizirati razlozi prestanka prakticiranja ovoga običaja kod dijela stanovništva, ali i nastavak prakticiranja kod drugog dijela stanovništva te koja su moguća današnja značenja i funkcije ovoga običaja.

Ključne riječi: obilježavanje mjesta, smrt, *mirila*, *karsikko*, *križ-drvo*

---

1. Bukovica i Ravni kotari

Obilježavanje mjesta odmaranja s pokojnikom – u hrvatskoj znanstvenoj literaturi najčešće nazivano *mirila* – podrazumijeva kamenu suhozidnu gradnju kojom je obilježeno mjesto odmaranja s pokojnikom.¹ Ono je obično bilo na putu od pokojnikove kuće do groblja. Pogrebna povorka zaustavljala bi se, a nosači bi pokojnika spustili na zemlju ponekad prvi i posljednji put prije groblja. Na nekim lokalitetima *obilježje* bi se sagradilo odmah (postavljao bi se kamen iznad glave i kamen ispod nogu, a nakon podizanja *kapse* popločali bi i prostor između), na drugim bi se gradilo nakon nekoliko sati, dana ili tjedana (Katić 2010). Kako je velebitsko područje bogato kamenom, a i ljudi su bili vični njegovu

---

¹ Ovaj tekst svojevrsan je sažetak rada koji je objavljen pod naslovom *Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom*, 2012. godine u časopisu *Studia mythologica Slavica*. Jedan dio teksta preuzet je iz kataloga izložbe *Mirila: nematerijalna kulturna baština* koja je bila postavljena u Galeriji Klovićevi dvori u Zagrebu 2013. godine.

obrađivanju, *mirila* ovoga područja vrlo su lijepo obrađena i ornamentirana. Nekoliko je autora opisalo ornamentiku, a ona najvjerojatnije ima određeno simboličko značenje povezano sa suncem, dušom i zagrobnim životom (Trošelj 1981; 2010). *Mirila* koja su danas zaslugom nekoliko pojedinaca očuvana na velebitskim lokalitetima već desetljećima stoje “konzervirana” u vremenu, a nova se više ne grade (ibid.). Najmlađe izgrađeno *mirilo* na tim lokalitetima datira iz sedamdesetih godina 20. stoljeća. Nakon masovna odlaska ljudi iz velebitskih zaselaka na rad izvan Hrvatske ili na obalu gdje se zbog razvoja turizma preselio život, prestaje višesatno nošenje pokojnika *kozjim stazama* do groblja pa tako i gradnja *mirila*. Na takve “mrtve” lokalitete, obnovljene i očuvane djelovanjem Turističkih zajednica Starigrada i Ministarstva kulture Republike Hrvatske, došli smo istraživati, počeli smo promatrati i zaključivati. Pišući rad o *mirilima*, istražio sam malobrojnu literaturu te shvatio kako je običaj rašireniji nego što sam pretpostavljao. *Mirila* su se gradila i u zaobalju Senja te Zadra. Istražujući *mirila* u zaobalju Zadra, suočio sam se i s problemom terminologije jer se na lokalitetima zadarskog zaobalja ovaj običaj, između ostaloga, naziva *počivala*, *počivaljke*, *mjerila* itd. No suočio sam se i s činjenicom kako se običaj još uvijek prakticira!

Naravno, običaj se prilagodio novim životnim okolnostima. Današnji stanovnici spomenutih područja pokojnika voze u mrtvačkim kolima, ali se ipak zaustavljaju na određenom mjestu i to mjesto obilježavaju gradnjom suhozidne kamene konstrukcije ili prevrtanjem kamenja. No bez iznošenja ili spuštanja pokojnika na zemlju. Tom praksom sačuvalo se sjećanje na običaj obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, ali starija se funkcija izgubila. Što je prvotna funkcija ovoga običaja, nemoguće je saznati. Postoje razne, ali više-manje slične teorije i pretpostavke istraživača koji su se bavili oblicima ovoga običaja. Obilježje mjesta odmaranja s pokojnikom smatralo se granicom između dvaju svjetova, svijeta živih i svijeta mrtvih. Fizički put manifestira se kao put u drugi svijet i promatra kao liminalni period u kojem duša luta te se mora vezati uz, u ovom primjeru, kamen – *mirila*. Zato se prema istraživačima obilježava mjesto posljednjeg odmora kako se pri ponovnom povratku (Dan mrtvih, primjerice) lutajuća duša ne bi vraćala među žive. Druga bi funkcija bila manje duhovna. Naime, na području gdje je zabilježen običaj obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom u obliku gradnje *mirila* živjelo se na gorštački način – u zaselcima koji gravitiraju jednoj crkvi, odnosno groblju. Stoga je odlazak na groblje ponekad značio i višesatno hodanje, a nošenje pokojnika nije bilo nimalo lak posao pa je bilo potrebno mjesto odmaranja. Kako je to mjesto, čini se, odabrano vrlo pomno s određenim očekivanjem i značenjem, postalo je i simbolički ispunjeno. Uz praktičnu namjenu (odmaranje) te ritualno-religijsko značenje (duša, prag i sl.) to je mjesto imalo i funkciju osmrtnica te tako omogućavalo sjećanje na pokojnike. Na nekim lokalitetima prilikom gradnje suhozidne konstrukcije strana kamena koja je bila u zemlji okretala bi se prema gore tako da bi svatko tko prođe mogao uočiti kako je obilježje svježije i da je netko u tom zaselku nedavno umro. Većina lokaliteta *mirila* bila je bliže zaselku nego groblju, ali svakako na zemlji koja “pripada” zaselku. Ljudi su čuvajući stoku ili zbog kakva drugog posla vrlo često prolazili pored tog mjesta što im je davalo priliku pomoliti se za pokojnike jer su zbog udaljenosti vrlo rijetko odlazili na groblja. Često sam nailazio i na primjere ljudi koji uopće ne znaju gdje su pojedini članovi njihovih obitelji pokopani, ali znaju gdje im je obilježje odmaranja. Svakim novim istraživanjem ili iščitavanjem literature i arhivske građe proširivao se i prostor poznavanja ili prakticiranja ovoga običaja, tako da sam zabilježio lokalitete sve do zaobalja Splita i Sinjske krajine.

Na području Bukovice i Ravnih kotara poznato je nekoliko inačica naziva za običaj obilježavanja mjesta *odmaranja* s pokojnikom – *počivaljke*, *mjerila*, *mirilo*, *počivala*. No, uz to što se razlikuju po nazivima, razlikuju se i po samoj praksi obilježavanja. Jedna od bitnih odrednica pojedine prakse je konfesionalna. Stanovništvo ovoga područja je etnokonfesionalna mješavina katolika (Hrvata) i pravoslavaca (Srba), no bez obzira na tu podjelu običaj je karakterističan za obje etnokonfesionalne zajednice. Jedina razlika u svezi s tim jest da su katolici, gotovo na svim lokalitetima, prestali obilježavati mjesto odmaranja s pokojnikom. Odustajanje od ovoga običaja dogodilo se uglavnom nakon Drugoga svjetskog rata, iako postoje iznimke gdje je običaj obilježavanja bio prisutan sve do osamdesetih godina 20. stoljeća. Jedini zasad poznati lokalitet na kojem se katolici još uvijek *odmaraju* s pokojnikom prije dolaska na groblje jest selo Korlat kod Benkovca. S druge strane, pravoslavci s ovoga područja još uvijek se zaustavljaju na većini lokaliteta – na *počivaljkama* te nastavljaju tradiciju *gradeći počivaljke* za pokojnika. Međutim, potrebno je naglasiti kako katoličko stanovništvo u drugim dijelovima dalmatinskog zaobalja, kao što je primjerice okolica Unešića, i danas (2014.) prakticira ovaj običaj i zaustavljaju se s pokojnikom na *počivalima* (više vidi u Katić, Kale 2013).

Ova praksa može se promatrati i s geografskog aspekta u kojem glavnu odrednicu čini geografsko-kulturna podjela područja na Bukovicu i Ravne kotare. Kako je čovjek svoju kulturu djelomično prilagođavao okolišu u kojem živi, a djelomično i okoliš sebi, tako je i način običaja *gradnje počivaljki* ovisan o toj geografskoj podjeli. Naime, na području Ravnih kotara najčešće postoji jedno zajedničko *počivalo/mirilo* za cijelo selo: svaki pokojnik se spušta na istu suhozidnu gradnju pri čemu se kamenje, od kojih je sastavljeno *počivalo*, prevrne tako da dio koji je bio okrenut prema zemlji bude okrenut prema nebu, što se ponavlja za svakog idućeg pokojnika. Čini se kako je ključni razlog za izgradnju zajedničkog *mirila* pomanjkanje materijala – kamena. S druge strane, zbog velike količine takvog materijala na području Bukovice gotovo svaki pokojnik ima svoje *počivalo/mirilo*.

Počivaljke koje se danas grade prilikom *odmaranja* s pokojnikom nemaju ornamentiku niti su obrađene. Čini se, promatrajući starije lokalitete koji su odavno napušteni, kako je i na području Bukovice postojala praksa klesanja križa ili drugih znakova (primjerice, pentagram), međutim, nema pokazatelja da je kamen od kojega se gradilo ikada bio posebno obrađivan. Najčešće se koristio onaj iz neposredne okoline ako je bio pogodan.

Valja naglasiti kako je pri gradnji cesta, plinske trase, vodovoda, proširivanjem groblja itd. posljednjih godina uništeno dosta lokaliteta. Lokalno stanovništvo (pogotovo katoličko) ne smatra materijalni oblik ove prakse važnim za očuvanje, niti mu danas (2014.) daje neko simboličko značenje. Pravoslavno stanovništvo, iako još uvijek koristi lokalitete i održava praksu, toj praksi također ne pridaje znatnije vjersko značenje niti ima poseban odnos prema ovim lokalitetima osim prigodom sprovoda.

2. Obilježavanje mjesta odmaranja s pokojnikom u europskom kontekstu

Običaj obilježavanja mjesta na kojemu se odmara s pokojnikom nije svojstven samo uskom pojasu hrvatskog zaobalja i ako se želi doći do važnijih spoznaja o ovome običaju nužno je proširiti geografski kontekst i fokus istraživanja.

Obilježavanje mjesta odmaranja s pokojnikom u Finskoj je poznato pod nazivom *karsikko* što otprilike znači kresanje grana stabla, ali označuje i memorijalna obilježja na dasci, zidovima zgrada ili stijenama (Vilkuna 1993:136). Pogrebna procesija koja je krenula od kuće pokojnika prema groblju zaustavila bi se na određenu mjestu koje se već prije koristilo u istu svrhu, a ljudi bi na odabranu stablu urezali križ, inicijale pokojnika, godinu smrti itd. ili bi isto napisali na dasci koju bi potom zakucali na stablo.

Sudionici povorke popili bi gutljaj alkoholnog pića i molili u pokojnikovu čast, a tom obrednom radnjom, prema Janne Vilkuni, pokojnikova bi duša bila vezana uz stablo koje se nazivalo *križ-drvo* (cross-tree). *Karsikko* označuje okresivanje grana stabla kao memorijalno obilježje za pokojnika s istom funkcijom koju je imalo i *križ-drvo* (Vilkuna 1993:136). Tijekom vremena *karsikko* je prestao označavati samo okresivanje grana stabla te je postao pojam i za upisivanje znakova na kamen, na zidove zgrada pa i za natpis na drvenoj dasci koja se zabijala čavlima na *križ-drvo*. Značenje ovoga običaja Vilkuna traži prije svega u teoriji obreda prijelaza, odnosno posljednjeg čovjekova prijelaza iz svijeta živih u svijet mrtvih (ibid. 144) te u *križ-drvu* kao simboličkoj granici tih svjetova (ibid. 1993:149). Tijekom vremena, prema Vilkuni, mjesto je promijenilo funkciju i postalo mjesto sjećanja na pokojnike (ibid. 145). Na taj se način običaj očuvao relativno dugo, mjesto se izvođenja premjestilo u dvorišta farmi – privatnu sferu, a obilježja su postala bogatija ornamentikom (ibid. 150). Praksa obilježavanja zaustavljanja s pokojnikom na određenom mjestu na otprilike pola puta do groblja – običaj *karsikko* – transformirala se promjenom životne svakodnevice. Promijenilo se i mjesto i sredstvo obilježavanja. Početkom 19. stoljeća *karsikko* ili *križ-drvo* više se nije izrađivalo na stablu na pola puta do groblja, nego se sve češće to činilo pričvršćivanjem ispisanih daski na zidovima gospodarskih zgrada koje su pripadale pokojniku, a sredinom 19. stoljeća i na stijenama u dvorištu farmi (ibid. 1993:144). Običaj je potpuno nestao početkom 20. stoljeća (ibid. 137).

Križ-drvo u Estoniji veliko je stablo na prvom križanju cesta na putu od pokojnikove kuće do groblja u koje bi pokojnikova kumčad ili bliži muški rod urezivao križ (Koivupuu 2002:83). Obično se u stablo urezivalo više križeva, a ako je bilo moguće, križevi iste obitelji bili su urezivani na isto stablo. Oblik križa ovisio je o vještini i umjetničkom ukusu onoga tko ga urezuje. Najrašireniji je obični latinski križ koji kao dodatak ima temelj, dok se rijetko urezuje grčki križ, križ sv. Andrije i tzv. ruski križ. Zanimljiva je opaska autorice Marju Koivupuu o tome kako se po potrebi znalo urezivati i više križeva na različita stabla na putu do groblja, iako nije objasnila što znači *po potrebi* (ibid. 85, 86). Marju Koivupuu bilježi kako je urezivanje križa u stablo bio običaj na otoku Saarema do tridesetih i četrdesetih godina 20. stoljeća te u sjevernoj Latviji koja je, doduše, bila naseljena Estoncima i oblikovala *jedinstveni kulturni areal Livonije* (ibid. 83). Porijeklo ovoga običaja Koivupuu pronalazi u animizmu pretkršćanskih vremena kada su tijela ostavljena u šumi, a duša je pokojnika živjela u svetim stablima (ibid.). U drugoj polovini 20. stoljeća urezivanje križa motivirano je religijskom koncepcijom preventivne magije te koncepcijom granice i opra-

štanja pokojnika od rodbine i svijeta živih ili jednostavno održavanjem stare tradicije – križ je urezivan kao sjećanje na pokojnika zato što je tako oduvijek bilo (ibid. 85). Teorije i ideje o razlozima ove prakse koje je već predložio Vilkuša ponavljaju se. Autorica opaža i kako je ovaj običaj koji je karakterističan za Estoniju najvjerojatnije jedinstven u cijeloj Europi, ako ne i u svijetu (ibid. 82). Time zapravo pokazuje nedovoljnu informiranost o ovoj temi, jednaku mojoj na početku istraživanja *mirila*. Istovremeno još jednom dokazuje potrebu komparativnog promatranja ovakvih i sličnih običaja na širem geografskom prostoru.

Sredinom 20. stoljeća započelo je detaljno i sustavno prikupljanje elemenata tradicijske kulture na prostoru bivše Jugoslavije radi izrade *Etnološkog atlasa Jugoslavije*. Cilj je bio na osnovi četiri upitnice, koje su obuhvaćale duhovnu i materijalnu kulturu, skupiti građu na što više lokaliteta te na temelju dobivenih podataka napraviti etnografske karte. Pomoću tih karata analizom bi se došlo do zaključka o oblicima, raširenosti i u konačnici porijeklu određenog segmenta tradicijske kulture. Osnovni kriterij za kartografiranje i određivanje istraživačkih točaka bila je prostorna zastupljenost. Međutim, postojala je opasnost pozitivističkog pristupa koji bi se zadovoljavao samo utvrđivanjem činjenica, ograničavajući se na njihovu deskripciju, a bile bi prikazane statički i kronološki nedorečeno (Đaković 2011:49). Dodatni je problem što je svaka ispunjena upitnica bila metodološko-teorijski nedorečena, a zapisi pojedinih elemenata tradicijske kulture u potpunosti su istrgnuti iz konteksta i gotovo neupotrebljivi. S dosta nedostataka, građa koja je skupljena ispunjavanjem tih upitnica i danas može poslužiti kao referentna literatura, iako ne služi osnovnoj namjeni – izradi etnografskih karti. Uz nužan oprez, uvidom u upitnice može se dobiti okvirni prostorni razmještaj pojedinih pojava (Černelić 1997:6). Dodao bih kako se kod kvalitetnije ispunjenih upitnica može dobiti i puno više informacija.

Istražujući običaj *mirila*, pregledao sam i upitnice Etnološkog atlasa Jugoslavije koje se danas čuvaju u arhivu Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Zagrebu. Pitanje koje se odnosilo na ovaj običaj nalazilo se u upitnici IV. sastavljenoj 1967. godine, u dijelu *Sprovod (pogreb) i nadgrobni spomenik*, pod pitanjem 8, a glasi: *Zastaje li pogrebna povorka (sprovod, pratnja ili?) na putu do groblja na određenim mjestima (npr. na raskršćima: počivala, mirila ili?) Da li su ondje postavljene kamene ploče ili što drugo na što se postavlja lijes s pokojnikom? Jesu li to iste ploče za sve pokojnike ili se za svakoga slože posebno (uz glavu i noge uspravno, a među ovima popločeno?) pa to tako zauvijek ostaje? – Da li se na počivalištu zasjeca neko stablo? Već iz samoga pitanja možemo iščitati određene činjenice. Prije svega, autor ili autori pitanja bili su očito dobro upoznati s običajem *mirila* i/ili *počivala*, a iz zadnjega dijela pitanja uvida se kako su poznavali mogućnost zasijecanja stabla na tom, kako ga oni nazivaju, *počivalištu*. Pregledavajući upitnice s prostora Hrvatske, nailazio sam na zapise o postojanju običaja odmaranja s pokojnikom i obilježavanja mjesta gradnjom *mirila* ili *počivala* na već poznatim i očekivanim lokalitetima, ali i na nekim neočekivanim kao što je Gračac. Time se donekle proširilo poznavanje raširenosti ovoga običaja u unutrašnjost kontinenta. Međutim, kada sam prešao na upitnice drugih prostora kao što su Bosna i Hercegovina, Srbija, Makedonija i Crna Gora, naišao sam na neočekivane podatke. U šesnaest upitnica na lokalitetima u Bosni i Hercegovini zabilježen je običaj odmaranja s pokojnikom i urezivanja križa na stabla na križanjima cesta. Detaljnost i kvaliteta zapisa varira od upitnice do upitnice, ali se iz njih mogu iščitati podaci o obliku i načinu izvođenja toga običaja te naziv lokaliteta na kojem se odmaralo i urezivalo križ. Tako se u Bojištima kod Nevesinja odmaralo na *odmaralima* ako je groblje daleko (Upitnica jK431, 1183). U Laktašima kod Banje Luke kola s pokojnikom zaustavljala bi se tri puta i svaki bi*

se put pokojnik spuštao na zemlju (Upitnica Fi331, 1159). Kod Šipova pogrebna povorka zaustavljala bi se samo jednom na, kako su rekli kazivači, *počivalu*, gdje se nalazio *krstati cer* u kojega bi se urezao križ (Upitnica hI224, 1139). Kod Dervente pogrebna se povorka zaustavljala pred grobljem gdje se nalazilo *počivalo* te stablo u koje se zasijecao križ (Upitnica Fj311, 1088). U Jošavici kod Odžaka sprovod se također zaustavljao na *počivalu* pred grobljem i urezivao se križ na *krstati cer* (Upitnica FK212, 1090).

Zanimljiv detalj nalazi se u upitnici ispunjenoj kod Dervente. U njoj se bilježi zaustavljanje na nekoliko mjesta putem do groblja i na svakom od njih urezivao bi se križ na stablo koje se neće brzo posjeći (Upitnica Fj113, 1725). Na dvama lokalitetima geografski blizu dalmatinskom zaleđu i kamenitijim predjelima zabilježen je drugačiji oblik obilježavanja odmaranja s pokojnikom. U Brežnju kod Srebrenice pogrebna povorka zaustavljala bi se tri puta i svaki put pokojniku bi se stavio kamenčić pod glavu (Upitnica km231, 117). U Palama kod Sarajeva povorka se također zaustavljala tri puta. Pokojnika se spuštalo na zemlju te bi mu se za vrijeme popova *čitanja* stavio jedan kamen iznad glave, a drugi ispod nogu. Iz upitnice nije jasno je li se ta praksa izvodila na svakom mjestu zaustavljanja ili samo na jednom, a dodatnu pomutnju unosi zapis koji slijedi i pojašnjava kako se do groba više ne odmara (Upitnica IL323, 389). Na obrađenim lokalitetima u Srbiji zapisi su gotovo identični. Pogrebna povorka zaustavljala bi se tri puta na križanjima. Mjesto zaustavljanja nazivali su *počivališta* gdje bi se urezivao križ na neko stablo. Većina tih lokaliteta je kod Kraljeva (Upitnice iP123, 2236; iP423, 2238; iP341, 2233). Za Crnu Goru i Makedoniju ima najmanje podataka. U Crnoj Gori zabilježeno je odmaranje tri puta do groblja i to na lokalitetu Trepča kod Nikšića (Upitnica LI123, 2512), a u Makedoniji je zabilježeno zaustavljanje nekoliko puta na križanjima bez definiranja lokaliteta (Upitnice ou443, 751; Pu322, 752).

3. Zaključna razmišljanja

Iako praksa obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom gradnjom *mirila* doista jest specifična za hrvatsko zaobalje (od zaobalja Senja i dijelova Istre do zaobalja Splita), obilježavanje mjesta odmaranja s pokojnikom, općenitije govoreći, nije uopće jedinstveno.

U ovom radu fokusirao sam se na tri oblika prakse obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom: *mirila*, *karsikko* i *križ-drvo* te na njihove transformacije i promjene funkcije. Odabrao sam ih zbog relativno dostupne literature i informacija te zbog velike sličnosti u izvodenju unatoč geografskoj udaljenosti, što pokazuje da je ova praksa bila doista raširena.

Prije svega tu je nužnost odmaranja s pokojnikom, obilježavanje mjesta tog odmaranja, urezivanje identitetskih oznaka (inicijali, ime, godina rođenja, godina smrti) te simboličkih oznaka (razna ornamentika). Smatram da značenjski nije važno što su *mirila* građena od kamena, a *karsikko* i *križ-drvo* kao materijalni posrednik koriste drvo. Razlog tome je geomorfološko obilježje terena na kojem se izvodila praksa. Karelija i Estonija gdje je dobro dokumentiran ovaj običaj područje je bogato šumom, a siromašno kamenom, dok hrvatsko zaobalje ima suprotne geografske prilike. Budući da se čovjek djelomično prilagođuje okolišu, a djelomično okoliš prilagođuje sebi, ovakva dva oblika iste prakse ne trebaju čuditi. Prije pregledavanja upitnica Etnološkog atlasa Jugoslavije poveznicu između ovih dvaju običaja, iako su obilježjima slični, ne bih se usudio naznačiti. Međutim, sada kada imam zabilježen gotovo identičan oblik običaja na području današnje Bosne i Hercegovine, Srbi-

je, Crne Gore i Makedonije, mislim da je sumnja u određenu povezanost manja, iako još uvijek ne bih ulazio u dalekosežna zaključivanja.

Treća zajednička odrednica ovih praksi, a koja dodatno pokazuje o nevažnosti materijala koji se koristi za obilježavanja mjesta, njihova je prilagodljivost novim životnim okolnostima. Krajem 19. stoljeća u Finskoj dolazi do promjene oblika obilježavanja, a zanimljivo je da se kao materijal koristi upravo kamen koji se nalazi u dvorištima seoskih domaćinstava i na koji se upisuju oznake. Na svim lokalitetima koji su detaljnije zabilježeni očit je određeni obrazac koji se ponavlja – promjena u izvođenju i značenju prakse, počevši od Finske, Estonije do Bosne i Hercegovine te Hrvatske. Od velike važnosti mjesta i načina izvođenja, promjenom životne svakodnevnice dolazi i do promjena u samoj praksi. U Kareliji već u 19. stoljeću više nije bitno urezivati u stablo niti to činiti na pola puta do groblja, dovoljno je napraviti obilježje na kamenu u dvorištu ili dvorišnoj zgradi. U zaobalju Zadra danas (2014.), više nije bitno spustiti pokojnika na zemlju (čak ga se i ne iznosi iz automobila), bitno je obilježiti odmaranje. Zanimljivo je da svi autori koji su promatrali ovaj običaj u njegovu transformiranom obliku dolaze, neovisno, do gotovo istih zaključaka. Ovaj običaj postaje mjesto sjećanja ili praksa sjećanja, a gubi se njegov vjersko-simbolički vid. Tamo gdje se nije prilagodio novoj životnoj svakodnevici običaj je nestao. To nam jasno pokazuje da je oblik običaja koji smo svi istraživali i kojem smo neki više, neki manje tražili porijeklo i “izvorno” značenje, kao što primjerice Koivupuu traži u animizmu, možda samo ostatak ostataka njegova, kako je napisao Krajač, “prastara” oblika, ako je ikada i postojao (1934.).

Kult vegetacije u različitim pojavnim oblicima, kao što je sakralizacija pojedinih biljnih vrsta ili dijelova biljaka, gotovo je univerzalna pojava. U Indoeuroljuna postoji ideja stabla kao koncepta strukture svemira, odnosno svijeta u kojem korijen predstavlja podzemni svijet (svijet mrtvih), deblo naš svijet, a krošnja nebeski (svijet bogova) (Šmitek 1999:183, 184, 189; Katičić 2008:39). To u biti pokazuje kako je upravo deblo na koje se urezuju oznake posrednik između tih dvaju svjetova. Međutim, tu bih stao s daljnjim problematiziranjem. Ako je i postojao takav odnos prema stablu i općenito vegetaciji, već odavna nema nikakvu funkciju za običaj obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom, naročito u kontekstu *mirila*. Ono što je značajnije za *mirila*, a donekle pokazuje kontinuitet i s nestalim oblicima obilježavanja mjesta (*karsikko* i *križ-drvo* i u Finskoj i u Bosni i Hercegovini), mjesto je obilježavanja i njegova transformacija, promjena funkcije, odnosno “preživljavanje” relativno dugo vrijeme. Kada se opisuje mjesto obilježavanja, to je najčešće križanje cesta, bez obzira na to odnosi li se na lokalitete u Finskoj, Bosni i Hercegovini ili hrvatskom zaleđu. Kada se piše o hrvatskom zaleđu, u kontekstu mjesta, nije jednako promatrati lokalitete koji su se prestali koristiti prije sedamdesetih godina 20. stoljeća, odnosno asfaltiranja cesta i probijanja novih putova jer je time došlo i do promjene pozicije lokaliteta mjesta odmaranja s pokojnikom i lokaliteta koji su stariji od toga vremena. Većina je starijih lokaliteta na križanjima putova, ali putova u smislu *kozjih staza*. Križanja su uvijek bila ambivalentni prostori u kojima različiti svjetovi uspostavljaju dijalog, ali i u kojima se ravnoteža ruši (Hrobat i Lipovec Čebren 2008:25; Hrobat 2010:139). Od antičke Grčke kada su prilikom prolaska križanjem spuštali kamenčiće stvarajući tako kamene hrpe kao dar božanstvima (Hrobat 2010:133) do narodnih vjerovanja o susretima s pokojnicima i njihovim dušama (ibid. 138) križanja su uvijek bila simbolički nabijeno i fizički liminalno mjesto, odnosno opasno mjesto.

Specifičnosti koje se pojavljuju kao pojedini oblici običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom pokazuju kako je potrebno svaki oblik ovoga običaja promatrati u

njegovu specifičnom povijesnom i geografskom kontekstu. Razni regionalni i lokalni povijesni procesi imali su izravan utjecaj na održavanje ili nestajanje ovoga običaja ili promjenu njegova simboličkog značenja. Jednako tako, moguće je kako su i crkvene institucije (opet unutar određenog povijesnog konteksta) imale snažan utjecaj na oblik i izvođenje ovoga običaja. Primjerice, Andrej Pleterski smatra da je obnovom djelovanja pravoslavne crkve u 16. stoljeću te početkom katoličke obnove došlo do kompromisa u izvođenju pogrebnog rituala u dalmatinskom zaleđu. Tako da su tijela pokojnika pokapana u crkvenim grobljima, prema propisima državnih i crkvenih vlasti, dok su se o dušama, koje su bile *važnije*, brinuli na “stari” način – gradeći *mirila* (Pleterski 2010:10). Ne ulazeći u raspravu o argumentiranosti ovih teorija, kao poučak možemo izvući da prilikom istraživanja bilo kojega oblika ovoga običaja trebamo u obzir uzeti lokalni, regionalni, ali i širi povijesni kao i geografski kontekst.

Najveći je problem i ovoga rada i općenito istraživanja ovoga običaja problem izvora. Postoje razni fragmentirani zapisi o raznim oblicima običaja i lokalitetima na kojima je postojao ili postoji. No zapisi nisu konkretni, nisu detaljni niti su kontekstualizirani. Očito je da je običaj obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom bio rašireniji nego što je danas i da je imao sasvim drukčije simboličko i praktično značenje. Imamo sreću što je prostor hrvatskog zaobalja takvih geomorfoloških osobina da su se mjesta odmaranja s pokojnikom obilježavala gotovo trajnim materijalom – kamenom, dok su na drugim lokalitetima slične prakse vrlo brzo nakon prestanka izvođenja i fizički nestale. U ovom radu promatrao sam zapravo dva nivoa običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom. Prvi je mjesta odmaranja i obilježavanja mjesta odmaranja, običaj koji je zabilježen u gotovo cijeloj Europi. Drugi je oblik regionalnih specifičnosti kao što su *mirila*, *karsikko* i *križ-drvo*. Svrha ovoga rada bila je pokazati kako je običaj obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom bio geografski rašireniji. Samim time ako želimo doći do novih spoznaja o specifičnim oblicima ovoga običaja morat ćemo proširiti i fokus istraživanja. Međutim, treba uvijek imati na umu kako je svaki pojedini oblik rezultat specifičnog razvoja u različitom povijesnom i geografskom kontekstu, jednako tako ima i specifična značenja i funkcije koje su se tijekom vremena mijenjale.

Danas možemo samo skupljati fragmentirane zapise o ovom običaju po raznoj literaturi i arhivima pokušavajući složiti potpuniju sliku njegova postojanja nekada, iako nikada nećemo moći dati odgovore na većinu pitanja. Ono što je važnije, možemo promatrati na koji način običaj danas funkcionira, koje su se i s kojim razlogom promjene dogodile te koju funkciju i značenje ovaj običaj ima danas za stanovništvo koje ga koristi i/ili iskorištava.

Literatura i izvori

- ČERNELIĆ, Milana. 1997. “Uvod u raspravu o etnološkoj kartografiji. Poticaj za istraživanje na primjeru teme o godišnjim vatrama”. *Studia ethnologica Croatica*, vol. 9:5-15.
- ĐAKOVIĆ, Branko. 2011. *Igre oko vatre: prilog etnološkim istraživanjima o vatri*. Samobor: Meridijani.
- Etnološki atlas Jugoslavije, Uputnice etnološkog atlasa*, Arhiv Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

- HROBAT, Katja i Uršula LIPOVEC ČEBRON. 2008. "Križišča niso nikoli sama. Mejni prostori na Krasu in v Istri". *Studia Mythologica Slavica* XI: 25-38.
- HROBAT, Katja. 2010. *Ko Baba dvigne krilo: Prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2008. *Božanski boj*. Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika.
- KATIĆ, Mario. 2010. "Mirila: porijeklo i značenje". U *Mirila: kulturni fenomen*, ur. Pleterski, Andrej i Goran Pavel Šantek. Ljubljana: ZRC SAZU, 15-35.
- KATIĆ, Mario. 2012. "Prilog istraživanju običaja obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom". *Studia mythologica Slavica*, XV:117-133.
- KATIĆ, Mario. 2013. Bukovica i Ravni kotari. Katalog izložbe *Mirila: nematerijalna kulturna baština*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori.
- KATIĆ, Mario i Jadran KALE. 2013. "Praksa obilježavanja mjesta odmaranja s pokojnikom u okolini Unešića". U *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, ur. Kapitanović, Vicko. Split: Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu, Kulturni sabor Zagore.
- KOIVUPUU, Marju. 2002. "The transformation of the Death Cult Over Time: the Example of the Burial Customs in Historic Vorumaa County". *Folklore* 22:62-91.
- KRAJAČ, Ivan. 1934. "Mirila". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XXIX:161-168.
- PLETERSKI, Andrej. 2010. "Uvod v mirila". U *Mirila: kulturni fenomen*, ur. Pleterski, Andrej i Goran Pavel Šantek. Ljubljana: ZRC SAZU, *Studia Mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum* 3:9-10.
- ŠMITEK, Zmago. 1999. "The Image of the Real World and the World Beyond in the Slovene Folk Tradition". *Studia Mythologica Slavica* II:161-195.
- TROŠELJ, Mira. 1981. "Ukrasi i simboli na južnovelebitskim mirilima na području Starigrada-Paklenice". *Senjski zbornik* IX:115-148.
- TROŠELJ, Mirjana. 2010. "Natpisi i likovni prikaz na velebitskim mirilima". U *Mirila: kulturni fenomen*, ur. Pleterski, Andrej i Goran Pavel Šantek. Ljubljana: ZRC SAZU, *Studia Mythologica Slavica – Supplementa, Supplementum* 3:66-76.
- VILKUNA, Janne. 1993. "The Karsikko and Cross-Tree Tradition of Finland: The Origins, Change and End of the Custom". *Ethnologia Europaea* 23:135-152.